

Polemika između Petrića i Angeluccija u svjetlu Filoponovih *Komentara Metafizike**

MIHAELA GIRARDI-KARŠULIN

Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 1 Petrić, F.
1 Angelucci, T.
1 Filopon
1(091)"15"
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 12. 12. 2013.
Prihvaćen: 21. 1. 2014.

Sažetak

U *Peripatetičkim raspravama* (1581) Petrić samo na jednom mjestu navodi fragment iz Filoponovih *Komentara Metafizike*, koje je preveo i objavio 1583. godine. Taj se fragment nalazi u trećem svesku *Peripatetičkih rasprava* i u njemu je riječ o tome da su pitagorovci simbolički (*symbolice*) govorili o brojevima kao principima stvari. Osim na ovom mjestu Petrić Filopona navodi i na drugim mjestima, ali tu je riječ o tekstovima koji su već prije bili poznati i koje nije objavio sâm Petrić.

No u *Apologia contra calumnias Theodori Angelutii* koristi Petrić sasvim kratak citat iz Filoponovih *Komentara Metafizike* – i to prvu rečenicu na latinskom – bez grčkog izvornika; u *Apologiji* naime nema grčkoga teksta. Ta rečenica glasi: »Ta rasprava naslovljena je *Metafizika*, ne u skladu sa stanjem stvari, nego prema redu izlaganja.« (*Metaphysica inscripta est tractatio haec, non secundum habitum rei, sed secundum ordinem lectionis.*), a povezana je s još dvama tekstovima koji govore o terminu 'metafizika': s Averroesovom tezom iz spisa *Epitome metaphysices* (*Et verisimile videtur, quod haec scientia nominetur metaphysica propter ordinem eius in doctrina. Est tamen prior in esse, et ideo appellatur prima philosophia.*) i sa završnim rečenicama Uvoda u *Komentare Metafizike* Tome Akvinskog (*Dicitur enim scientia divina sive theologia, in quantum praedictas substantias (divinas) considerat. Metaphysica, in quantum considerat ens et ea quae consequuntur ipsum. Haec enim transphysica inveniuntur in via resolutionis, sicut magis communia post minus communia. Dicitur autem prima philosophia in quantum primas rerum causas considerat.*). Ni jedan od tih tekstova nije Petrić prije objavio u *Peripatetičkim raspravama*. Njihovo navo-

* Ovaj je članak izložen na međunarodnom znanstvenom skupu »Od Petrića do Boškovića: Hrvatski filozofi u europskom kontekstu« upriličenom u okviru 22. Dana Frane Petrića 25–28. rujna 2013. u Cresu u organizaciji Hrvatskoga filozofskog društva. Želim zahvaliti Olgi Perić i Damiru Salopeku koji su pregledali i znatno popravili moje prijevode latinskih i grčkih citata.

đenje u Petrićevoj *Apologia contra calumnias Theodori Angelutii* isprovocirano je odnosno potaknuto Angeluccijevom kritikom Petrićeva tumačenja naslova i predmeta Aristotelove *Metafizike*. Nasuprot Petrićevoj tezi da je Andronik s Roda sročio termin ‘metafizika’ te da se tzv. *metafizičke knjige* uopće ne odnose na jednu znanost, nego da u njima, što se tiče predmeta, vlada zbrka i nered, Angelucci je tvrdio da je naslov *Metafizika* Aristotelov ili bar Teofrastov i da *Metafizika* doduše nije jedna *znanost*, nego da je mudrost, ali da svakako ima svoj jedinstveni predmet.

Kako je poznato, Angelucci je odgovorio na Petrićevu *Apologiju*. U tom odgovoru rabi Angelucci iste Petrićeve, već spomenute navode (Filopon, Averroes, Toma Akvinski) o *Metafizici*, ali u obranu svojih vlastitih, Petriću dijametralno suprotnih teza o *Metafizici*.

U ovom su članku raspravljene Petrićeve i Angeluccijeve pretpostavke na temelju kojih je moguće, oslanjajući se na iste navode, braniti suprotne teze.

Gljučne riječi: Frane Petrić, Teodoro Angelucci, Filopon, metafizika, Averroes, Toma Akvinski

1. Prethodna napomena

Na prošlom simpoziju u Cresu pledirala sam za to da se iz Vatikanske biblioteke nabavi rukopis za koji se pretpostavlja i tvrdi da je Petriću bio predložak za njegov prijevod Filoponovih *Komentara Metafizike*.¹ Kažem »Filoponovih«, a ne »Pseudo-Filoponovih« zato što ih je takvima Petrić smatrao, a inače ne želim ništa prejudicirati o autorstvu tih *Komentara Metafizike*. Svima je poznato da se danas općenito taj tekst smatra Pseudo-Filoponovim. Rukopis nije nabavljen, a da je i nabavljen, u ovo kratko vrijeme ne bi mogao biti transliteriran. No neki dijelovi iz tog vatikanskog rukopisa iz prve knjige *Metafizike* već su transliterirani i objavio ih je Christianus Augustus Brandis 1836. godine u knjizi *Scholia in Aristotelem* u ediciji *Aristotelis opera* Berlinske Akademije.² O tim fragmentima želim reći dvoje:

1. Neki od tih fragmenata podudaraju se s onim već do sada transliteriranim iz bečkog rukopisa. Prisutne su neznatne razlike koje se mogu staviti na dušu prepisivača. No i Brandisovi transliterirani fragmenti iz komentara 1. knjige *Metafizike* i u Institutu za filozofiju transliterirani bečki rukopis komentara 1. knjige *Metafizike* fragmentarni su, tako da

¹ Usp. Antica-Nada Čepulić i Mihaela Girardi-Karšulin, »Petrić i (Pseudo-)Filopon«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 38/2 (2012), pp. 139–165, na p. 155.

² *Aristotelis Opera*. Edidit Academia Regia Borusica. Volumen quartum. *Scholia in Aristotelem*. Collegit Christianus Aug. Brandis. (Berolini: Apud Georgium Reimerum, 1836), pp. 518, 520, 522, 533, 534, 539, 540, 544–545 i 546. Nadalje u bilješkama: Brandis, *Scholia in Aristotelem* (1836).

nisu svi bečki komentari 1. knjige *Metafizike*³ pokriveni paralelnim vatikanskim, niti svi vatikanski bečkim.

2. Među fragmentima koje Brandis navodi iz vatikanskog rukopisa pod oznakom Anon. Urbin. 49. nalazi se i jedan fragment kojeg nema ne samo u bečkom rukopisu nego ni u Petrićevu prijevodu Filoponovih komentara *Metafizike*. Taj je fragment međutim danas objavljen i nalazi se u korpusu TLG-a, ali se ne pripisuje ni Filoponu ni Pseudo-Filoponu, nego Asklepiju.⁴ Na temelju tog uvida mogu se formulirati neke pretpostavke. Ili naime vatikanski rukopis nije bio predložak Petrićeva prijevoda, ili je Petrić znao da taj fragment nije Filoponov (Pseudo-Filoponov) pa ga je izdvojio, ili se Brandis zabunio u vezi s navođenjem i atribucijom tog fragmenta. No u nedostatku cijelog rukopisa o tomu ne mogu reći ništa više.

2. Početak Filoponovih Komentara Metafizike

Početak bečkog rukopisa, početak vatikanskog rukopisa koji je objavio Brandis i početak Petrićeva prijevoda Filoponovih komentara *Metafizike*

³ A transliterirani su svi komentari 1. knjige *Metafizike* koji postoje u bečkom rukopisu.

⁴ Asclepius, In *Met.* 40.23–41.4: ἕτεροι δὲ γεγόνασιν (λέγει δὲ Παρμενίδην καὶ Μέλισσον καὶ Ξενοφάνην τὸν διδάσκαλον Παρμενίδου), οἵτινες περὶ τοῦ παντός ὡς περὶ μίας φύσεως ἀπεφάνησαν. ὁ μὲν γὰρ Παρμενίδης ἔλεγεν ἕν εἶναι τὸ ὄν καὶ ἀκίνητον καὶ πεπερασμένον, ὁ δὲ Μέλισσος ἕν καὶ ἀκίνητον καὶ ἄπειρον, ὁ δὲ Ξενοφάνης ἕν μόνον· διὸ φασι τρόπον δὲ οὐ τὸν αὐτὸν πάντας, οὔτε τοῦ καλῶς οὔτε τοῦ κατὰ φύσιν. μᾶλλον δὲ κατορθοῖ ὁ Παρμενίδης λέγων πεπερασμένον, διὸ τὴ φύσις ὅρον τινὰ καὶ εἶδος περιτίθησιν, οὐκ ἀπειρίαν. ὅθεν οὗτος μᾶλλον καὶ καλῶς εἶπε· κατὰ τοῦτο γὰρ καὶ τῆ φύσει ἠκολούθησεν. ὁ δὲ Μέλισσος τὸ ἐναντίον, λέγων ἄπειρον. διὸ καὶ ἐν τῆ Φυσικῇ ἔλεγεν ὅτι φορτικώτερος ὁ τοῦ Μέλισσου λόγος ὑπάρχει. οὐδαμῶς οὖν ἐν τῆ νῦν σκέψει τῶν αἰτίων ἀρμόττει περὶ αὐτῶν λέγειν· εἰ γὰρ ἕν τὸ ὄν, φανερόν ὅτι οὐδὲν ὑπετίθεν το αἴτιον οὔτε ὑλικὸν οὔτε ἄλλο τι· οὔτε γὰρ γεννώσιν τι ἐκ τοῦ ἑνός, καθάπερ οἱ φυσιολόγοι οἱ ὑποτιθέμενοι ἕν εἶναι τὸ ὑλικὸν αἴτιον καὶ τὰ ἄλλα ἐξ αὐτοῦ γεννῶντες. διὸ καὶ ἐν τῆ Φυσικῇ ἔλεγεν ὅτι ἐξαγωγίως ἐστὶν ὁ περὶ τούτων λόγος.

U mom prijevodu: »Drugi su bili (govori o Parmenidu i Melisu i Ksenofanu Parmenidovu učitelju) koji su govorili o svemu kao o jednoj prirodi. Parmenid je govorio da je biće jedno, nepokretno i ograničeno, Melis da je jedno nepokretno i neograničeno, a Ksenofan da je samo jedno. Stoga ne govore svi na isti način, niti lijepo, niti po prirodi. Više je u pravu Parmenid koji govori da je ograničeno, zato što priroda postavlja neku granicu i lik, a ne beskonačnost. Zato je taj rekao bolje i lijepo. Prema tome je slijedio i prirodo. Naprotiv Melis govori da je beskonačno. Zato je i u Fizici rekao da je govor Melisov priprostiji. Nikako dakle u sadašnjem razmatranju uzroka nije prikladno o njima govoriti. Ako je biće jedno, očito je da nije postavljao nikakav uzrok, niti materijalni, niti neki drugi. Niti što izvode iz jednoga kao što fiziolozi pretpostavljaju da je materijalni uzrok jedan i ostalo izvode iz njega. Zato je u Fizici govorio da je govor o tome neumjesan.« Usp. Anon. Urbin. u: Brandis, *Scholia in Aristotelem* (1836), p. 545.

podudaraju se. Ono što želim ovdje pokazati jest sljedeće: na temelju jednog te istog teksta iz Filopona ili Pseudo-Filopona Petrić i Angelucci izveli su dijametralno suprotne zaključke o predmetu Aristotelove *Metafizike*. Također ću pokazati na kojim se pretpostavkama temelje njihova različita tumačenja kao i to da su te pretpostavke i dalje u filozofiji ostale aktualne, kako u tumačenju Aristotelove *Metafizike*, tako i općenitije.

U mojem prijevodu Petrićeva latinskog prijevoda tekst glasi:

»Ova rasprava naslovljena je *Metafizika* ne s obzirom na stanje stvari, nego s obzirom na red izlaganja [secundum ordinem lectionis – κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἀναγνώσεως]; naime ona raspravlja o principima fizičkih (tjelesnih) stvari.«⁵

U *Peripatetičkim raspravama* Petrić taj početak Filoponovih *Komentara Metafizike* nigdje nije naveo. On samo na jednom mjestu u *Peripatetičkim*

5 Ioannis Philoponi breves, sed apprime doctae et utiles expositiones in omnes XIII. Aristotelis libros eos qui vocantur Metaphysici. Quas Franciscus Patricius de graecis, latinis fecerat. Nunc primo typis excussae in lucem prodeunt. (Ferrariae: Apud Dominicum Mamarellum, 1583), f. 1r: »Metaphysica inscripta est tractatio haec, non secundum habitum rei, sed secundum ordinem lectionis. Dissertit enim etiam hic de principiis physicis. Cum vero ut ipse ait, Pythagorei innutriti mathematicis, eorum principia, omnium rerum existimarunt esse principia, ob id de omnibus principiis disputat, et etiam de ente uti ens. Vocata sane est etiam prima philosophia et Theologia. Una enim causarum et principiorum et principalissima est agens, quod est divinum. In primis ergo constituit, quod cognitio, honorabilior est actione, Philosophia vero ipsa cognitio est, et non actio. Quod vero hoc sit, et ipse per sensuum dilectionem confirmat, et aliunde clarum est. Cognitio enim per se eligibile est. Actio vero ob aliud, et non per se. Id clarum est magis, ex actionibus secundum virtutem, quae videntur eligibiles per se ipsas esse, non tamen sunt. Nam et ipsae propter perturbationem passionum sunt. Et clarum quod ipsae non sunt in divinis, quia divina caret affectibus. Multas vero differentias rerum ostendit visio, quia per visionem discimus multoties et dulcedinem mellis, et suave olentiam rosae, et gravitatem Mirrae, sed per accidens.«

Prevodim od »Cum vero ipse ait [...]«: »Budući da su pitagorovci, kako sam kaže, zadojeni matematičkim entitetima, za njihove principe smatrali da su principi svih stvari – stoga raspravlja o svim principima i također o biću kao biću. Zove se također prva filozofija i teologija. Ona je jedna te ista o uzrocima i principima i glavna koja razmatra o božanskom. Najprije je dakle ustanovio da je spoznaja vrednija od djelovanja, a sama filozofija je spoznaja, a ne djelovanje. Da je tome tako, i sam potvrđuje na osnovi užitka osjetilā, a i inače je jasno. Spoznaja je po sebi dostojna izbora, djelovanje pak radi spoznaje, a ne po sebi. To je jasnije na temelju djelovanja prema vrlini za koja se čini da su sama po sebi dostojna izbora <a nisu – to je Petrićev dodatak – nema ga u grčkom niti u bečkom rukopisu, niti kod Brandisa>. Naime ona sama su zbog uzbuđivanja <uznemirivanja> strasti <trpnji>. I jasno je da ih nema u božanskim stvarima, jer su božanske stvari lišene strasti <λείπουσι τὰ πάθη>. Mnoge razlike stvari pokazuje vid, jer akcidentalno vidom učimo često i slatkoću meda i miris ruže i težinu kovanice.«

Petrić pogrešno čita riječ: *Mirrae* umjesto *Minae*. Radi se naime o mini ili mni, grčkom sitnom novcu, a ne o mirhi, tj. smoli nekih biljaka. Usp. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 38/2 (2012), p. 160. I vatikanski i bečki manuskript slažu se u obliku τῆς μινᾶς.

raspravama navodi fragment iz Filoponovih *Komentara Metafizike*, koje je preveo i objavio nekoliko godina kasnije. Taj se fragment nalazi u trećem svesku *Peripatetičkih rasprava* i u njemu je riječ o tome da su pitagorovci simbolički govorili o brojevima kao principima stvari. Petrić doduše, osim na tom mjestu, Filopona navodi i na drugim mjestima, ali na tim mjestima riječ je o tekstovima koji su bili već prije poznati i koje nije objavio sâm Petrić.

No u tekstu *Apologia contra calumnias Theodori Angelutii* navodi Petrić spomenutu prvu rečenicu Filoponovih *Komentara*, na latinskom – bez grčkog izvornika; u *Apologiji* naime ni inače nema grčkog teksta:

»Ta rasprava naslovljena je metafizika, ne u skladu sa stanjem stvari, nego prema redu izlaganja.«⁶

No u *Apologiji* Petrić dovodi tu rečenicu u vezu s još dvama tekstovima koji govore o imenu *metafizika* – s Averroesovom tezom iz spisa *Epitome metaphysices*⁷ i sa završnim rečenicama iz Uvoda u *Komentare Metafizike*⁸ Tome Akvinskog. Oba teksta objašnjavaju i opravdavaju naslov i termin ‘metafizika’.

Ni jedan od tih tekstova nije Petrić prije objavio u *Peripatetičkim raspravama*. Njihovo navođenje u Petrićevoj *Apologia contra calumnias Theodori*

⁶ *Francisci Patricii Apologia contra calumnias Theodori Angelutii*, f. 20v: »Metaphysica inscripta est tractatio haec, non secundum habitum rei, sed secundum ordinem lectionis.« U Anon. Urb. 49: Μετὰ τὰ φυσικὰ ἐπιτέγραπται ἡ πραγματεία, οὐ κατὰ τὴν ἔξιν τοῦ πράγματος, ἀλλὰ κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἀναγνώσεως. U bečkom rukopisu Cod. Phil. gr. 189: μετὰ τὰ φυσικὰ ἐπιτέγραπται ἡ πραγματ(ε)ία, οὐ κατὰ τὴν ἔξιν τοῦ πράγματος, ἀλλὰ κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἀναγνώσεως. U *Apologiji*, međutim, Petrić ne navodi i nastavak te rečenice: »Disserit enim etiam hic de principiis physicis.«

⁷ *Francisci Patricii Apologia contra calumnias Theodori Angelutii*, f. 20v: »Et verisimile videtur, quod haec scientia nominetur metaphysica propter ordinem eius in doctrina. Est tamen prior in esse, et ideo appellatur prima philosophia.« Za prijevod v. bilj. 31. Usp. Averroes, On Aristotle’s “Metaphysics”. http://www.archive.org/details/AverroesCommentaryOnAristotles-Metaphysics_64 (pristupljeno 7. 8. 2013.), pp. 26–27: »Apparently, it is only due to its position in [the course of] education that this science [of metaphysics] is called the science which [comes] after physics, but except for that, it is prior in being and therefore called first philosophy.«

⁸ *Francisci Patricii Apologia contra calumnias Theodori Angelutii*, f. 20v: »Dicitur enim scientia divina sive theologia, in quantum praedictas substantias (divinas) considerat. Metaphysica, in quantum considerat ens et ea quae consequuntur ipsum. Haec enim transphysica inveniuntur in via resolutionis, sicut magis communia post minus communia. Dicitur autem prima philosophia, in quantum primas rerum causas considerat.«

»Zove se božanska znanost ili teologija utoliko što razmatra prije rečene supstancije (božanske); metafizika, ukoliko razmatra biće i ono što iz njega slijedi. To se naime pronalazi preko fizike na putu razlaganja, kao ono općenitije poslije manje općenitog. A zove se prva filozofija utoliko što razmatra uzroke stvari.« Usp. Thomas Aquinas, *Sententia libri Metaphysicae: Proemium*, <http://www.corpusthomicum.org/cmp00.html> (pristupljeno 7. 8. 2013).

Angelutii potaknuto je naime Angeluccijevom kritikom Petrićeva tumačenja imena i predmeta Aristotelove *Metafizike*.

3. Koraci polemike

3.1. Petrićev stav o Metafizici u Peripatetičkim raspravama

Petrić je u prvom svesku *Peripatetičkih rasprava* tvrdio sljedeće: da Diogen Laertije Aristotelove metafizičke knjige ne spominje, da među tim knjigama vlada ogromna zbrka i nered, a ta zbrka odnosi se i na međusobni odnos knjiga i na raspravu o kojoj je riječ u pojedinoj knjizi. Manja alfa čini se da ne pripada tim knjigama, što su uočili Aleksandar iz Afrodizijade i Filopon koji je držao da je njezin autor Pasikrat s Roda. Zbrku koja vlada u metafizičkim knjigama izlaže Petrić na sljedeći način: Na početku se u tim knjigama izlaže da je riječ o mudrosti (*sapientia*) i prvim početlima stvari, ali u većem dijelu knjige riječ je o sasvim nečem drugom – o biću i znanosti o biću. Te dvije znanosti – znanost o prvim principima (mudrost) i znanost o biću – na čudan se način isprepleću i međusobno brkaju. Ta zbrka i nered među knjigama, znanostima i znanstvenim predmetima daje Petriću povoda da zaključi kako te knjige nisu Aristotelove – jer to brkanje znanosti i znanstvenih predmeta nije bio njegov običaj. Dvije posljednje knjige koje su o trećoj znanosti – matematici – ni Bessarion nije smatrao Aristotelovim.⁹

⁹ Francisci Patricii *Discussionum peripateticarum tomi IV*. (Basileae: Ad Perneam Lecythum, 1781), p. 23: »In eadem sunt navi ii libri, qui vocantur metaphysici. Nam et silentio sunt a Diogene praeteriti; neque ullis locis in tot libris id nomen legitur. Tum quod ingens quoddam confusionis chaos tum libris iis, tum rerum tractationibus inest. Neque enim liber libro cohaeret: nec videtur minus Alpha eius tractationis. Quod Alexander etiam vidit. Philoponus commentariis iis in eundem, quae nos ex Cypro attulimus, Pasicratis Rhodii esse ait. Tum quod initio de sapientia ac primis rerum principiis se acturum proponit; aliud tamen maiore operis parte prosequitur. Agit enim de ente eiusque scientia, quam cum illa de primis principiis sapientia miris modis permiscere atque confundere videtur. Quae res Aristoteli in more, ut sui omnes asserunt, non est, ut res scilicet rerumque tractationes confundat. Duos etiam postremos libros, in quibus de ideis ac mathematicis agit, Bessario existimavit Aristotelis nullo pacto esse.«

»U istoj su lađi one knjige koje se zovu metafizičke. Naime Diogen ih šutke mimoilazi, a to se ime ne čita ni na jednom mjestu u tolikim knjigama. Razlog je što velika zbrka vlada kako u tim knjigama tako i u raspravama o stvarima. Knjige nisu međusobno povezane, a čini se da ni mala alfa ne pripada toj raspravi, što je uvidio i Aleksandar. Filopon u komentarima te knjige koje smo donijeli s Cipra kaže da je djelo Pasikrata s Roda. Jer na početku izlaže da će raspravljati o mudrosti i prvim principima stvari, a ipak u većem dijelu spisa ide za nečim drugim. Raspravlja naime o biću i o znanosti o njemu za koju se čini da ju na čudnovate načine miješa i brka s mudrošću o prvim principima. To nije Aristotelov običaj, kako svi tvrde, naime da brka stvari i rasprave o njima. Za dvije posljednje knjige u kojima raspravlja o idejama i matematičkim stvarima Bessarion je smatrao da nikako nisu Aristotelove.«

Sljedeći je ključni citat na str. 62. u petoj knjizi prvog sveska *Peripatetičkih rasprava*. Iz tog teksta ističem samo bitne Petrićeve teze. Naslov *Metafizika* sigurno nije Aristotelov, ali je star, jer ga poznaju Nikola iz Damaska, Plutarh i Andronik s Roda. Petrić ponavlja tezu o zbrci znanosti i znanstvenih predmeta. Na početku treba biti riječ o mudrosti, potom o filozofiji, nadalje o prvoj filozofiji i potom teologiji. Petrić pretpostavlja da je Andronik, zbunjen mnoštvom imena, bez temelja u namjeri i volji autora i bez osnove u samoj stvari o kojoj je riječ, izmislio novo ime knjige: μετὰ τὰ φυσικά. Aristotel znanost o kojoj je riječ zove »prva filozofija« jer razmatra supstancije koje su prije fizičkih supstancija. Kao prva filozofija ta bi se knjiga zapravo trebala zvati predfizika, antephysica – πρὸ τῶν φυσικῶν, a ne poslijefizika, μετὰ τὰ φυσικά. Petrić ističe da mnoštvo Aristotelovih imena nije slučajno, nego da proizlazi iz toga da je sama stvar o kojoj je riječ u *Metafizici* mnogostruka (rem ipsam multiplicem). Na kraju tog izlaganja kaže Petrić da će o mnogostrukosti stvari u *Metafizici* kasnije govoriti točnije.¹⁰

¹⁰ Francisci Patricii *Discussionum peripateticarum tomi IV.* (1781), p. 62: »Metaphysicos vero libros, certum est ab Aristotele eo nomine nusquam appellatos. Videtur tamen ea appellatio antiquissima, quoniam Nicolaus Damascenus eam appellationem videtur agnovisse, qua Theophrasti libellum qui circumfertur appellavit, et post eum Plutarchus in Alexandro, hos libros nominavit ἀληθῶς γὰρ ἢ μετὰ τὰ φυσικά πραγματεία: revera enim tractatio metaphysica; itaque potest videri ab Andronico haec appellatio manasse, quae certe Aristotelica non est, qui primis duobus capitibus proponit his libris de Sapientia se tractaturum. Initio postea tertii libri Scientiam de ente nominat. Sequenti vero capite ad philosophum pertinere eius tractationem; primo postea capite 5. libri, eam Primam philosophiam nominat, et mox Theologiam. Quae nominum multitudo in causa forte fuit ut Andronicus (si tamen is fuit) quo certo nomine eos appellaret dubius, aliud finxerit, ac μετὰ τὰ φυσικά appellaverit; nulla sane nec ab Aristotelis autoritate, neque a re ipsa sumpta ratione: nam Aristoteles primam philosophiam hanc vocat, quia de substantiis, quae priores physisis substantiis sunt, pertractatur: ait enim 6. lib. cap. I: εἰ δ' ἔστι τις οὐσία ἀκίνητος, αὕτη προτέρα καὶ φιλοσοφία πρώτη: (1026a.29–30) Si autem est aliqua substantia immobilis, ipsa prior et philosophia prima. Qua duplici ratione, rei scilicet et Aristotelicae autoritatis πρὸ τῶν φυσικῶν Antephysica; longe melius, quam μετὰ τὰ φυσικά Metaphysica appellari debuisset, si ab Aristotelicis nominibus descendendum fuerat. Quae nomina multiplicia et rem ipsam multiplicem hisce libris tractatam, sequentium libro aliquo diligentius perpendemus.«

»Sigurno je da Aristotel nikada nije metafizičke knjige nazvao tim imenom. Čini se ipak da je naziv vrlo star, jer se čini da je Nikola Damaščanin poznao taj naziv kojim je zvao Teofrastovu knjizicu koja je tada kolala; a poslije njega Plutarh u *Aleksandru* ove knjige imenuje ἀληθῶς γὰρ ἢ μετὰ τὰ φυσικά πραγματεία, uistinu metafizička rasprava. I tako se može vidjeti da je taj naziv, koji sigurno nije Aristotelov, potekao od Andronika. Aristotel naime u prvim dvama poglavljima iskazuje namjeru da će u ovim knjigama raspravljati o mudrosti. Poslije, na početku treće knjige, spominje znanost o biću. U sljedećem pak poglavlju kaže da njegova rasprava spada na filozofa. A poslije u prvom poglavlju 5. knjige daje joj ime «prva filozofija», a ubrzo i «teologija». To je mnoštvo imena možda bio razlog što je Andronik (ako je ipak on to bio) – dvoumeći se kojim bi sigurnim imenom te knjige nazvao – izmislio drugo ime te ih nazvao τὰ μετὰ φυσικά, pri čemu

Petrić je održao to obećanje na str. 104–107, tj. u osmoj knjizi »Aristoteliorum librorum extantium per genera distributio« prvog sveska svojih *Peripatetičkih rasprava* gdje razmatra podjelu Aristotelovih knjiga po rodovima. Iz tog podužeg izlaganja istaknut ću ukratko one Petrićeve teze protiv kojih je Angelucci reagirao. Temeljni problem za Petrićevu tezu o mnogostrukosti predmeta *Metafizike* jest Aristotelova teza da je teologija ista znanost kao i znanost o biću kao biću:

»Ako ne postoji neka druga supstancija mimo prirodnih, fizika bi bila prva znanost; ako postoji nepokretna supstancija, ona je prethodna i prva je filozofija i općenita zato jer je prva. I zadaća bi joj bila motriti o biću kao biću i što je i ono što mu pripada.«¹¹

To je u suprotnosti s njegovim shvaćanjem da *Metafizika* nije jedna znanost, nego konglomerat, hrpa znanosti povezana slučajno i proizvoljno. *Metafizika* je nekorisna, jer je zbrka knjiga (*librorum confusio*). Prije svega to je zbrka znanosti o biću i filozofije o prvim supstancijama, još bolje zbrka triju znanosti:

1. znanosti o principima supstancija,
2. znanosti o principima znanosti,
3. znanosti o biću.

Oni pak koji su tvrdili da u tim knjigama postoji red nisu, kaže Petrić, uvjerljivi. Aristotel je te knjige, nedovoljno redigirane, ostavio Teofrastu koji nije ništa učinio. Ako ih je pak Aristotel redigirao, onda ih je netko drugi, možda Apelikon, kaže Petrić, iz neznanja ili oholosti pokvario. Opet upućuje Petrić na to da bi o tome trebalo na drugom mjestu raspravljati. Ovdje samo ukazuje na to da je Aristotel u prvim poglavljima *Metafizike* htio raspravljati o mudrosti koja se bavi prvim principima i uzrocima. Među tim je uzrocima i Bog. U petoj knjizi *Metafizike*¹² zove tu znanost teologijom i kaže da je znanost odvojenim i

se nije oslonio ni na autoritet Aristotelov ni na neki razlog uzet od same stvari. Aristotel je naime ovu raspravu nazvao prvom filozofijom jer raspravlja o supstancijama koje imaju prednost pred prirodnim supstancijama; kaže naime u 6. knjizi, poglavljju prvom: 'Ako ipak postoji nepokretna supstancija, znanost će o njoj biti prvotnija, bit će prva filozofija'. Iz tog dvostrukog razloga, tj. Aristotelova autoriteta i same stvari, daleko bi se bolje nego μετὰ τὰ φυσικά – ako već treba odstupiti od Aristotelovih naziva – morala zvati πρὸ τῶν φυσικῶν, predfizika. Te ćemo mnoge nazive i samu mnogostruku stvar o kojoj se u ovim knjigama raspravlja pažljivije ispitati u jednoj od sljedećih knjiga.«

¹¹ *Metaph.* 1026a.27–32: εἰ μὲν οὖν μὴ ἔστι τις ἕτέρα οὐσία παρὰ τὰς φύσει συνεστηκυίας, ἢ φυσικῆ ἂν εἴη πρώτη ἐπιστήμη· εἰδ' ἔστι τις οὐσία ἀκίνητος, αὕτη προτέρα καὶ φιλοσοφία πρώτη, καὶ καθόλου οὕτως ὅτι πρώτη· καὶ περὶ τοῦ ὄντος ἢ ὄν ταύτης ἂν εἴη θεωρῆσαι, καὶ τί ἔστι καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἢ ὄν.

¹² Aristotel na dva mjesta u *Metafizici* spominje teologiju: *Metaph.* 1026a.19 i *Metaph.* 1064b.3. Prvo je mjesto po današnjem rasporedu u šestoj, a drugo u jedanaestoj knjizi. Petrićeva

nepokretnim supstancijama koje su isto što i prvi principi i uzroci. Ta je znanost najizvršnija znanost. Ako se *Metafizika* tako odredi da motri ono božansko što je najizvršnije od svih bića, onda, kaže Petrić, ona ne može istovremeno biti znanost o svim bićima. Znanost o svim bićima je, tako izlaže Petrić, znanost o biću kao biću. Biće kao biće obuhvaća prve i najizvršnije supstancije, ali i prirodne i osjetilne supstancije, također i matematičke kvantitete, uopće sve ono što je obuhvaćeno kategorijama. Petrić iz toga izvodi zaključak: biće kao biće nešto je posve različito od prvog principa; biće kao biće obuhvaća rodove bića. Najizvršnije pak biće jest nešto od bića i za njega vrijedi kao i za medicinu i gimnastiku.¹³ Znanost o najizvršnijem biću opisuje taj rod i o njemu raspravlja kako on postoji, a ne raspravlja o njemu kao o biću naprosto (*πραγματεύεται ὡς ὑπάρχον καὶ ὄν, οὐχ ἢ δὲ ὄν – circa id tractat, ut existens et ens, non vero quatenus ens*).¹⁴ Postoje znanosti, kaže Petrić, koje raspravljaju o nekom rodu i postoji univerzalna znanost koja razmatra o svim bićima. Znanosti o pojedinom rodu i univerzalna znanost o svim bićima nešto su posve različito. Teologija je znanost o jednom rodu bića koje ona sebi odsijeca i o njemu razmatra. Iz samih Aristotelovih teza proizlazi, kaže Petrić, da je neutemeljen i neodrživ stav da su mudrost, teologija i znanost o biću kao biću jedna te ista znanost:

»One su jako različite i s obzirom na podmetnute rodove i s obzirom na njihove trpnje.«¹⁵

je interpretacija slobodna i bliža je drugom spomenutom mjestu, ali se referira na prvo. Vjerojatno je Petrića povuklo tumačenje Aleksandra iz Afrodizijade. Usp. Alex. Aphr. In *Metaph.* 446.8–12: Εἰπὼν ὅτι εἴ ἔστιν αἰδιον καὶ ἀκίνητον καὶ χωριστόν, φανερόν ὅτι θεωρητικῆς τὸ γινῶναι, τοῦτο δὲ, ὅποῖον ἂν εἴη, ἐξ ἅπαντος αἰτιον ἔσται τῶν ἄλλων, λέγει ὅτι πᾶσαν αἰτίαν καὶ ἀρχὴν ἀνάγκη αἰδιον εἶναι.

U hrvatskom prijevodu: »Rekavši, ako jest vječno i nepokretno i odvojeno, da je očito da je zadaća teorijske <znanosti> da to spozna; kakvo god to bilo, <prije> sveg drugog bit će uzrok drugih stvari; govori da je nužno da svaki uzrok i počelo bude vječno.«

I dalje: In *Metaph.* 447.1–3 ἢ δὲ μαθηματικὴ περὶ τὸ ἀχώριστον καὶ ἀκίνητον, ἢ δὲ θεολογικὴ περὶ τὸ χωριστόν καὶ ἀκίνητον.

U hrvatskom prijevodu: »Matematika raspravlja o neodvojenom i nepokretnom, a teologija o odvojenom i nepokretnom.«

¹³ Usp. *Metaph.* 1064a.2–4: ἐκάστη γὰρ τούτων περιγραφασμένη τι γένος αὐτῆ περὶ τοῦτο πραγματεύεται ὡς ὑπάρχον καὶ ὄν, οὐχ ἢ δὲ ὄν, ἀλλ' ἐτέρα τις αὕτη παρὰ ταύτας τὰς ἐπιστήμας ἐστὶν ἐπιστήμη.

»Svaka od njih, opisavši sebi neki rod, o tome razmatra kao o pripadnom i biću; ali ne kao biću, nego je <o njemu> neka druga znanost, mimo tih.«

¹⁴ Usp. *Metaph.* 1064a.2–3.

¹⁵ Francisci Patricii *Discussionum peripateticarum tomi IV.* (1781), p. 106: »Hae [tj. *theologia-sapientia* i *philosophia* naprosto, bez onog dodatka: prva, tj. znanost koja razmatra biće i njegove akcidente i kontrarnosti] autem sunt et subiectis generibus et eorum passionibus longe distinctae.«

I sam je Aristotel sebi protuslovio kad je rekao da je zadatak samo jedne jedine znanosti – filozofije – razmatrati biće kao biće, njegove kontrarnosti i ono što mu pripada kao biću i istodobno razmatrati prvu nepokretnu supstanciju:

»Stoga ako bismo se povodili za Aristotelom – koji je u knjigama o zaključivanju zabranjivao prelazak iz roda u rod – vjerujemo da je te knjige <tj. o zaključivanju> potpuno ispravljene ostavio Teofrastu i da je nužno nepotreban onaj djelić pete knjige koji je istoj onoj znanosti koja raspravlja o prvim supstancijama dodijelio razmatranje bića kao bića.«¹⁶

Prva filozofija isto je što i teologija ili mudrost, a znanost koja motri biće, njegove akcidente i suprotnosti naziva Aristotel filozofijom – bez dodatne specifikacije. One su potpuno različite znanosti i s obzirom na predmetne rodove i njihove trpnje. Postoji, doduše, mogućnost da te dvije znanosti budu ista znanost, ali to nije slučaj u Aristotelovoj filozofiji:

»Iz te misli slijedi da je biće nešto potpuno drugo nego te supstancije i da je stoga toj prvoj filozofiji u osnovi potpuno drugi rod nego onoj filozofiji koja pretresa biće kao biće.«¹⁷

Pretpostavka da bi te dvije znanosti mogle biti jedna znanost jest u tome da se biće (o kojemu raspravlja filozofija – bez dodatne specifikacije, filozofija naprosto) shvati na platonički, Parmenidov ili pitagorovski način, odnosno pod pretpostavkom da se biće kao biće shvati kao uistinu biće ili ideja. Aristotel međutim shvaća biće kao biće kao univerzalno biće koje je zajedničko svim bićima. U tom slučaju znanost o tom univerzalnom biću razlikuje se od prve filozofije ili teologije kao što se općenito razlikuje od svojstvenog i vlastitog.

Ako bi se tvrdilo da je znanost o prvim principima i znanost o prvim supstancijama i Bogu isto što i znanost o (univerzalnom) biću kao biću, to bi značilo tvrditi upravo ono što je Aristotel zabranjivao – a to je *prelazak iz roda u rod, transitum de genere in genus*, prelazak iz roda božanskih stvari u rod osjetilnih, fizičkih stvari. Petrić potom specificira koje se knjige *Metafizike* odnose na teologiju (1, 2, 10, 11, 12. i 13), knjigu mala alfa treba postaviti

¹⁶ Francisci Patricii *Discussionum peripateticarum tomi IV.* (1781), p. 106: »Quare si Aristoteli obtemperemus, qui libris demonstrativis prohibuit transitum de genere in genus credamusque eum hosce libros integre emendatos Theophrasto reliquisse: hanc particulam quinti libri, qua eidem illi scientiae, quae de primis substantiis agit, considerationem entis uti ens tribuit, superfluum esse necesse est.«

¹⁷ Francisci Patricii *Discussionum peripateticarum tomi IV.* (1781), p. 106: »Ex qua sententia longe aliud efficitur ens a substantiis illis: ideoque longe aliud genus subiicitur huic primae philosophiae atque illi philosophiae quae ens uti ens agit.«

poslije prve knjige *Fizike*, znanost o univerzalnom biću razmatra 3, 4, 5, 6, 7, 8. i 9. knjiga *Metafizike* i osim toga *Kategorije*. No osim što razmatraju biće kao biće, te knjige sadrže mnogo toga što se odnosi na logiku.

3.2. Angeluccijeva kritika Petrićeva tumačenja Metafizike

Angelucci je – nasuprot Petrićevoj tezi da je Andronik s Roda sročio termin ‘metafizika’ te da se tzv. *metafizičke knjige* uopće ne odnose na jednu znanost, nego da u njima, što se tiče predmeta, vlada zbrka i nered¹⁸ – tvrdio da je naslov *Metafizika* Aristotelov¹⁹ ili bar Teofrastov.²⁰ U tim knjigama ne vlada nered, nego red. Taj red eksplicira Angelucci prvo u tradicionalnom smislu pozivajući se na Avicenu, Averroesa, Tomu Akvinskog i druge tradicionalno uvažene komentatore.²¹ Angelucci sažima njihove stavove u tom smislu da *Metafizika* sadrži novu znanost različitu od *Fizike*; njezin je predmet nešto što postoji odvojeno i zasebno od materije; prije svega to su stvari odvojene od materije i potom ponajviše zajednički atributi o kojima ovise sve sposobnosti (*facultates*). U osnovi radi se o razradi peripatetičke trostruke podjele teorijske znanosti.²²

¹⁸ *Quod Metaphysica sint eadem, quae Physica, nova Theodori Angelutii sententia, qua multa obiter obscuriora Aristotelis et magis recondita dogmata, mira subtilitate et facilitate explicantur.* (Venetiis: Apud Franciscum Zilettum, 1584), f. 5v: »Quod Patritius obiciebat libris Metaphysicorum agi de tribus subiectis generibus, quae non possunt sub unam et eandem scientiam cadere, nullum momentum habet, ut mox a nobis declarabitur.«

»To što je Petrić prigovarao da se u metafizičkim knjigama raspravlja o tri podmetnuta roda koji se ne mogu podvesti pod jednu te istu znanost – nema nikakva značenja, kako ćemo uskoro objasniti.«

¹⁹ *Quod Metaphysica sint eadem, quae Physica, nova Theodori Angelutii sententia* (1584), f. 2r: »Atque a Francisco Patritio exorsus, audacter pronuncio, libros Metaphysicorum et Aristotelis esse et sic ab eo appellatos ordinatosque fuisse.«

»Polazeći od Petrića hrabro kazujem da su metafizičke knjige Aristotelove i da ih je on tako nazvao i poredao.«

²⁰ *Quod Metaphysica sint eadem, quae Physica, nova Theodori Angelutii sententia* (1584), f. 3r: »Nicolaus Damascenus eadem appellatione illa, quae est horum librorum Theophrasti, quoque Metaphysica nominavit: non igitur inscriptio Metaphysicorum temere et casu inventa, sed peripateticis philosophis vulgatissima et usitatissima.«

»Nikola Damaščanin istim je nazivom koji pripada tim Teofrastovim knjigama također nazvao Metafiziku; nije, dakle, naslov *Metafizika* pronađen proizvoljno i slučajno nego je peripatetičkim filozofima vrlo poznat i u njih vrlo uobičajen.«

²¹ Usp. *Quod Metaphysica sint eadem quae Physica, nova Theodori Angelutii sententia* (1584), f. 6r–6v.

²² Usp. *Quod Metaphysica sint eadem quae Physica, nova Theodori Angelutii sententia* (1584), f. 10v–11r.

Angelucci međutim iza toga ističe da on sam, nasuprot tradicionalnom shvaćanju, ima svoje vlastito, različito mišljenje: »Mi slijedimo misao različitu od drugih.«²³

Angelucci polazi od konstatacije da *Fizika* pripada u akroamatičke spise,²⁴ dakle spise koji su bili usmeno izlagani i predviđeni za Aristotelove slušaće. Ti su spisi *Fizike*, tumači Angelucci, predstavljali pristup, početak, uvod u cjelokupnu znanost o prirodi. Nadalje tvrdi Angelucci da su se neki ljudi (tj. Aristotelovi suvremenici) tužili da su ti spisi o fizici previše tamni i koncizni. Taj je prigovor, kaže dalje Angelucci, dao povoda Aristotelu da napiše kao neke komentare kojima bi ono što je sažeto bilo rečeno u *Fizici* izložio opširnije, ali ipak učenim ljudima – dakle ne u smislu neke popularizacije *Fizike*. Prema tom tumačenju odnosa *Fizike* i *Metafizike* pokušava Angelucci interpretirati, odnosno prevesti μετὰ φυσικά kao *ono što je u Fizici*, a ne kao *ono što dolazi poslije Fizike*, tj. *Metafizika* bi bila kao neki komentari, objašnjenja onoga o čemu se raspravljalo u *Fizici*.²⁵

Međutim i sam Angelucci očito nije zadovoljan tim objašnjenjem i ide dalje. Kako god da se shvati μετὰ φυσικά, tim je izrazom postavljen neki odnos između *Metafizike* i *Fizike*. Zašto je međutim *Metafizika* imenovana, određena svojim odnosom prema *Fizici*? Što i u kojem je smislu *Metafizika* trebala učiniti jasnijim ono što je bilo u *Fizici*? Angelucci odgovara: u *Mefafizici* je trebalo izložiti prvi formalni učinak (*primum effectum formalem*); a što je prvi formalni učinak? To je, objašnjava Angelucci, sam bitak stvari, ne u odnosu na kretanje i vanjska djelovanja ili trpnje, niti s obzirom na ovu ili onu vrstu prirode. I Angelucci navodi što je bitak stvari: jedno, mnogo, isto, različito, suprotnost, djelovanje, akt, potencija – i drugo takvo, kaže Angelucci. Tu je, kako se vidi, riječ djelomično o kategorijama, a djelomično o pojmovima koji su se u srednjem vijeku zvali *transcendentalia*, a prije toga opća i prva određenja (*communissima, prima*). Iz tih zajedničkih i prvih određenja stvari proizlaze sljedeća određenja koja se mogu podvesti pod opće ime: *kretanje*.

²³ *Quod Metaphysica sint eadem quae Physica, nova Theodori Angelutii sententia* (1584), f. 12r: »Nos diversam ab aliis sententiam sequimur.«

²⁴ Φυσικῆς ἀκροάσεως grčki je naslov za Aristotelovu *Fiziku*; ἀκρόασις znači slušanje, prema tome bi se Φυσικῆς ἀκροάσεως po smislu najprimjerenije prevelo kao izlaganje *Fizike* za slušanje ili predavanje iz *Fizike*. Osim *physica* na latinski se Φυσικῆς ἀκροάσεως ponekad prevodi kao *de physico auditu* – što je doslovniji prijevod.

²⁵ To je neobičan i čini se ne baš primjeren prijevod i Petrić ga je naravno u *Apologiji* odmah osporio. Angelucci taj prijevod u svom sljedećem polemičkom spisu brani pozivajući se, među ostalim, na stih iz *Ilijade*: Il. 2. 142–3: τοῖσι δὲ θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι ὄρινε πᾶσι μετὰ πληθὺν ὅσοι οὐ βουλῆς ἐπάκουσαν· i na frazu: μετὰ χειρας ἔχειν. (Tako im reče i time u grudima krene im srce – svima u skupu, što v'jeća ne imaše prilike čuti.) Usp. *Exercitationum Theodori Angelutii cum Francisco Patrio liber primus* (Venetiis: Apud Franciscum Zilettum, 1585), f. 26r–26v.

Aristotel je, tumači Angelucci, posvetio *Fiziku* istraživanju kretanja, jer kretanje i ono što iz kretanja slijedi jest ono što je u prirodi stvari za nas poznatije (*magis nota nobis*). Taj izričaj »ono što je za nas poznatije« čini mi se da je nedvojbeno aluzija na *Fiziku* gdje Aristotel kaže da put istraživanja mora ići od onoga što je nama poznatije do onoga što je poznatije po prirodi stvari:

»Put je od onog spoznatljivijeg i jasnijeg nama k onom jasnijem i spoznatljivijem po prirodi; nije naime isto ono spoznatljivo nama i <spoznatljivo> naprosto.«²⁶

U toj je tezi prisutan i stav da ono poznatije (prvo) nama nije istovremeno poznatije (prvo) po prirodi. Poznatije po prirodi jest ono što je nama manje, odnosno kasnije poznato, a nama je poznatije ili prije poznato ono što je po prirodi manje, tj. kasnije poznato.²⁷ Angelucci doduše ne izvodi izrijeckom da je put od *Fizike* k *Metafizici* put od onog poznatijeg za nas do onog poznatijeg po prirodi stvari, nego kaže da je Aristotel u *Fizici* govorio o kretanju koje je za nas poznatije i da za tu raspravu o kretanju nije bila potrebna spoznaja prvog učinka same forme, odnosno spoznaja bića. Nedvojbeno međutim proizlazi da se o tome može odvojeno raspravljati.

Angelucci međutim obrazlaže jednu činjenicu koju je uočio i Petrić i kojom se upravo poslužio da bi ukazao na nered i zbrku u metafizičkim knjigama, naime činjenicu da se u metafizičkim knjigama ponavlja mnogo toga što je bilo rečeno u *Fizici*. Aristotel je, kaže Angelucci, mogao i želio odvojeno raspravljati o prirodnom bitku i o učincima koji neposredno i navlastito iz njega proizlaze, ali on nije potpuno odvojio *Fiziku* od *Metafizike*. S jedne strane i u *Fizici* je Aristotel na brzinu govorio o bitku, s druge strane osim što je u *Metafizici* navlastito govorio o prirodnom bitku i onome što iz njega proizlazi, istodobno je ukratko ponovio ono što je izlagao u *Fizici*.

Angelucci obrazlaže i opravdava kratko ponavljanje onog rečenog u *Fizici*: Aristotel je ponovio ono o čemu je govorio u *Fizici* zato što *ono o čemu je bila riječ u Fizici crpi svoje izvore u onome o čemu je riječ u Metafizici i u to se razlaže kao u svoje prve principe*. Ne osporava dakle Angelucci da Aristotel u *Metafizici* raspravlja i o onome o čemu je bila riječ u *Fizici* (o bićima u kretanju), ali nasuprot Petrićevu shvaćanju da se zbog toga radi o zbrci i neredu, Angelucci vidi u tome *red (ordo)*. Ako se ono o čemu je bila riječ u *Fizici* temelji u onome o čemu je riječ u *Metafizici*, onda je to *red* između utemeljenog i utemeljujućeg,

²⁶ Usp. Ph. 184a.16–18: πέφυκε δὲ ἐκ τῶν γνωριμωτέρων ἡμῖν ἢ ὁδὸς καὶ σαφέστερον ἐπὶ τὰ σαφέστερα τῆ φύσει καὶ γνωριμώτερα· οὐ γὰρ ταῦτὰ ἡμῖν τε γνώριμα καὶ ἀπλῶς.

²⁷ Usp. APo 71b.33–72a.1: πρότερα δ' ἐστὶ καὶ γνωριμώτερα διχῶς· οὐ γὰρ ταῦτὸν πρότερον τῆ φύσει καὶ πρὸς ἡμᾶς πρότερον, οὐδὲ γνωριμώτερον καὶ ἡμῖν γνωριμώτερον. U hrvatskom prijevodu: »Ono prvo i spoznatljivije je dvostruko; nije naime isto prvo po prirodi i prvo za nas, niti spoznatljivije <po prirodi> i spoznatljivije nama.«

između poznatijeg i prvog za nas i onoga što je njegova pretpostavka, odnosno onoga poznatijeg, prvog po prirodi stvari.

Iz toga proizlazi da *Metafizika* nije *znanost* (niti jedna, niti više njih), nego je *mudrost*. *Fizika* i *Metafizika* ne razlikuju se kao različite znanosti, nego kao znanost i mudrost. U čemu se međutim sastoji razlika između znanosti i mudrosti? Angelucci tumači: u znanostima je mudar onaj koji ne samo da znade ono što proizlazi iz principa nego ima istodobno i najtočniju spoznaju o samim principima te znanosti. Iz toga proizlazi da su znanost i mudrost (o toj znanosti) nešto međusobno svakako različito, jer je mudrost spoznaja onoga što znanost pretpostavlja (a ne tematizira), ali sam predmet o kojemu je riječ zajednički im je i rodnom isti – u slučaju *Fizike* i *Metafizike*: prirodno biće. Angelucci izrijeком:

»Da bi ujedno bio jasan red u kojem su međusobno povezana i sabrana <ta djela>, da ne bi tko pomislio da se u fizičkim i metafizičkim knjigama naučavaju međusobno razlučene i (kako kažu) cijelim nebom razdvojene znanosti – tako se međusobno odnose da je ona kasnija mudrost prve znanosti – o jednom te istom podmetnutom rodu. I premda čine odvojene dijelove istog naučavanja, nijedna od njih ne može sama iz sebe činiti cjelovitu znanost.«²⁸

Iz toga također proizlazi da je *Metafizika* nužno unatrag vezana za predmete *Fizike*, jer su principi o kojima raspravlja bitni i vlastiti predmetima *Fizike*:

»Pogreška drugih rodila se odatle što nisu mogli dobro razlikovati znanost od mudrosti i mislili su da spoznaja principā predstavlja novu znanost; premda je nemoguće da ono bitno i vlastito nekog subjekta ne bude unatrag povezano, jer imaju međusobnu bitnu vezu, unutrašnju i potpuno neodvojivu.«²⁹

3.3. *Petrićev odgovor Angelucciju: Apologia contra calumnias Theodori Angelutii*

Petrić na Angeluccijev spis *Quod Metaphysica sint eadem quae Physica, nova Theodori Angelutii sententia* (Venetiis, 1584), odnosno na gore izložene

²⁸ *Quod Metaphysica sint eadem quae Physica, nova Theodori Angelutii sententia* (1584), f. 13r: »Utque simul etiam ordo innotesceret, quo invicem iuncta et colligata sunt; ne ve censeret aliquis Physicorum et Metaphysicorum libris scientias doceri inter se distinctas totoque (ut aiunt) caelo disiunctas: ita enim se habent, ut posterior sit prioris scientiae sapientia de uno et eodem genere subiecto; ac tametsi eiusdem doctrinae separatas partes constituent, neutra tamen integram ex se scientiam facere potest.«

²⁹ *Quod Metaphysica sint eadem quae Physica, nova Theodori Angelutii sententia* (1584), f. 13v: »Error vero aliorum inde est natus, quod scientiam a sapientia haud bene distinguerint, principiorumque cognitionem novam scientiam facere putarent; cum tamen sit impossibile ut essentialia, et maxime propria subiecti alicuius principia cum eodem non retro comment; quod essentialem habeant inter se relationem, internamque et prorsus inseparabilem;«.

teze odgovara trima već spomenutim citatima:

1. prvom rečenicom iz Filoponovih *Komentara Metafizike*: »Ova rasprava naslovljena je *Metafizika*, ne prema stanju stvari, nego prema redu izlaganja.«³⁰
2. rečenicom iz Averroesova djela *Epitome*: »Čini se vjerojatnim da se ta znanost zove metafizika zbog njezinog poretka u naučavanju. Prva je naime u bitku i zato se naziva prva filozofija.«³¹
3. trima rečenicama s kraja *Uvoda* Tome Akvinskog u Aristotelovu *Metafiziku*: »Zove se božanska znanost ili teologija utoliko što razmatra prije rečene supstancije (božanske); metafizika, ukoliko razmatra biće i ono što iz njega slijedi. To se naime pronalazi preko fizike na putu razlaganja, kao ono općenitije poslije manje općenitog. A zove se prva filozofija utoliko što razmatra uzroke stvari.«³²

Što se prvog citata iz Filopona tiče, Petrić prvo napada gramatički oblik: *inscripta est* (ἐπιγέγραπται). Naslovljena je, kaže Petrić, nije ju dakle Aristotel tako naslovio. Aristotel je pak davao imena, naslove znanostima prema stanju stvari, prema predmetu znanosti (*ex re subiecta*). Ako naslov nije prema stvari, prema predmetu, onda on nije Aristotelov. Drugo, tvrdi Petrić, nitko nikada nije davao ime, naslov znanosti prema redoslijedu njezina izlaganja, prema redoslijedu predavanja.

Što se Averroesova citata tiče, Petrić drži da on osuđuje naslov *Metafizika* i da je to gotovo ista misao kao kod Filopona.

Citat Tome Akvinskog također ne govori, prema Petriću, o tome da je Aristotel naslovio metafizičke knjige. (Ako smijem ukratko komentirati: iz

³⁰ *Francisci Patricii Apologia contra calumnias Theodori Angelutii eiusque novae sententiae quod Metaphysica eadem sunt, quae Physica eversio*. (Ferrariae: Apud Dominicum Mamarellum, 1584), f. 20v: »Metaphysica inscripta est tractatio haec, non secundum habitum rei, sed secundum ordinem lectionis.« Karakteristično je da Petrić ispušta nastavnu rečenicu u svom latinskom prijevodu Filopona: *Ioannis Philoponi breves, sed apprime doctae et utiles expositiones in omnes XIII Aristotelis libros eosqui vocantur Metaphysici* (1583), f. 1r: »Disserit enim etiam hic de principiis physicis.« U hrvatskom prijevodu: »Raspravlja naime i ovdje o fizičkim principima.« Da ju je naime na tom mjestu naveo, značilo bi to da ipak priznaje da za Filopona principi fizike igraju neku ulogu u imenu i naslovu *metafizika*.

³¹ *Francisci Patricii Apologia contra calumnias Theodori Angelutii* (1584), f. 20v: »Et verisimile videtur, quod haec scientia nominetur metaphysica propter ordinem eius in doctrina. Est tamen prior in esse et ideo appellatur prima philosophia.«

³² *Francisci Patricii Apologia contra calumnias Theodori Angelutii* (1584), f. 20v: »Dicitur enim scientia divina sive theologia, in quantum praedictas substantias (divinas) considerat. Metaphysica, in quantum considerat ens et ea quae consequuntur ipsum. Haec enim trans physica inveniuntur in via resolutionis, sicut magis communia post minus communia. Dicitur autem prima philosophia in quantum primas rerum causas considerat.«

Petrićevih se primjedbi ipak može osjetiti da su to opasni citati za njegovu koncepciju.)

Ne ulazim dublje u Petrićevu obranu jer naša je tema Petrićeva i Angeluccijeva polemika u horizontu Filoponovih komentara Aristotelove *Metafizike*. Ona se jasno pokazuje već u različitoj Petrićevoj i Angeluccijevoj interpretaciji prve rečenice Filoponovih *Komentara Metafizike*.

3.4. Angeluccijev odgovor na Petrićevu Apologiju

U spisu koji je napisao kao odgovor na Petrićevu *Apologiju, Exercitationum Theodori Angelutii liber primus* (1585), Angelucci također komentira iste one citate Filopona, Averroesa i Tome koje je Petrić istaknuo u svojoj obrani. Angelucci prvo kaže da bi Filopon, da je sumnjao u Aristotelovo autorstvo naslova *Metafizike*, to i napisao, pogotovo da je smatrao da je imenovanje prema redu predavanja nešto neobično i nečuveno. Što se tiče Tome Akvinskog, Angelucci upućuje na to da je sam Toma dao naslov svojim komentarima *Sententia libri Metaphysicae*³³ kao i na to da on tumači ime ‘metafizika’ iz činjenice da ta znanost razmatra biće kao biće i ono što slijedi iz njega, dakle izveo ga je iz predmeta znanosti.

Zaključak

Pozivajući se na iste citate i Petrić i Angelucci tvrde: prvi da je naslov *Metafizika* proizvoljan, da nije Aristotelov i aristotelovski, drugi da je Aristotelov i da govori nešto bitno o toj znanosti.

Međutim osim ovih dijametralno suprotnih interpretacija istih citata, još je značajniji jedan drugi vid Petrićeva i Angeluccijeva sukoba. I Petrić i Angelucci uočili su da se u *Metafizici* ponavljaju dijelovi teksta iz *Fizike*. Tu činjenicu i Petrić i Angelucci rabe da bi utvrdili neki odnos između *Fizike* i *Metafizike*, ali na dijametralno suprotan način. Petrić tom činjenicom dokazuje svoju tezu da

³³ U tekstu *Komentara Metafizike* Tome Akvinskog ne nalazi se termin ‘metafizika’, osim u predgovoru gdje se govori kako tu knjigu tumači zovu. Sam Toma u daljnjem tekstu *Komentara* rabi Aristotelov termin: ‘prva filozofija’ i ‘teologija’. Petrić to uzima kao dokaz da Toma ne smatra da je ‘metafizika’ Aristotelov termin, niti da taj termin odgovara nekoj znanosti koja je u tim knjigama izložena. Angelucci pak pobija ovo Petrićevo obrazloženje primjedbom da je Toma svoje *Komentare* naslovio: *Sententia libri Metaphysicae*. Ako je naslovio svoje komentare kao *Misao o knjizi Metafizike* – onda sigurno taj naslov nije smatrao neprimjerenim, drži Angelucci. Činjenica faktičke neprisutnosti termina ‘metafizika’ u Aristotelovim, po Petriću tako zvanim, metafizičkim knjigama nije sporna ni Petriću ni Angelucciju. Spor se vodi oko predmeta *Metafizike*, legitimeteta ‘znanosti metafizike’ i u konačnici oko toga je li ta knjiga najbolja osnova kršćanske filozofije i teologije ili nije.

Metafizika nije jedna znanost, nego konglomerat dviju (triju) znanosti: teologije, fizike (i logike). Angelucci naprotiv tom činjenicom obrazlaže svoju tezu da naslov τὰ μετὰ τὰ φυσικά, bilo da se treba prevesti kao *o onome što je u Fizici* ili *ono što dolazi poslije Fizike*, govori o nužnoj relaciji između *Fizike* i *Metafizike*, o relaciji koja je bitna za razumijevanje *Metafizike*. Ta se relacija sastoji u tome da *Fizika* i *Metafizika* imaju isti predmet (prirodno biće), ali nisu znanosti istog ranga. *Metafizika* je mudrost, tj. spoznaja principa *Fizike*. *Metafizika* spoznaje ono što *Fizika* kao svoje principe samo pretpostavlja.

U čemu se međutim temelji mogućnost dijametralno suprotnih interpretacija jedne te iste činjenice? U različitim pretpostavkama tih interpretacija. Zato pitamo: koje su bile Petrićeve pretpostavke, koje pak Angeluccijeve koje su dovele do suprotnih konsekvencija?

Petrićeva je pretpostavka sljedeća: znanosti su koordinirane. Razlikuju se s obzirom na predmet, a ne s obzirom na znanstveni pristup istom ili različitom predmetu. Ne postoji razlika u znanstvenim pristupima ili razini znanosti. Jedina razlika među znanostima jest razlika njihovih predmeta.

Angeluccijeva je pretpostavka pak sljedeća: metafiziku kao znanost određuje ovo: metafizika nije znanost među znanostima, nije u koordinaciji sa znanostima. Ona je nešto drugo nego znanosti. *Metafizika* je znanost o onome što je princip znanosti (posebno *Fizike*). Svoje principe znanosti ne ispituju, one ih kao takve uzimaju ili pretpostavljaju. *Metafizika* je pak znanje ili spoznaja tih pretpostavljenih principa. Zato ona i nije znanost – nego je, kaže Angelucci, mudrost.

Na nominalno razlikovanje *znanosti* o predmetu i *mudrosti* kao znanja o principima (tog) predmeta kod Aristotela Angelucci se naravno ne može pozvati. Ipak kod Aristotela postoji razlikovanje onoga što je prvo za nas (a po prirodi stvari kasnije) od onoga što je prvo po prirodi stvari (a za nas kasnije). Angelucci se poziva na to Aristotelovo razlikovanje tvrdeći identitet predmeta *Fizike* i *Metafizike* i različitost refleksije; *Fizika* naime direktno reflektira o svom predmetu, a *Metafizika* reflektira o pretpostavkama ili principima tog predmeta. *Metafizika* polazi tako od onoga što je *prvo za nas*, od prirodnog bića, predmeta *Fizike* i stiže do onoga što je *prvo po prirodi stvari* – do principa ili pretpostavki tog bića. Time uvodi na novu razinu znanja, na razinu mudrosti.

Na kraju digresija. Pisala sam i kod toga stojim da je Angelucci u odnosu prema Petriću neusporedivo manje značajan mislilac. Ipak mi se čini da je s obzirom na pojam *metafizike* Angelucci uočio svojstvenost metafizike koju Petrić na svaki način osporava. Tu svojstvenost kao misao o tome da, iako ime ‘*metafizika*’ ne postoji kod Aristotela, ono začuđujuće dobro pristaje toj znanosti,

sagledali su i Kant i Heidegger.³⁴ *Mutatis mutandis* može se Petrićevo shvaćanje koordiniranosti znanosti i Angeluccijevo razlikovanje između znanosti o predmetu i znanja o principima predmeta primijeniti na mnoge povijesne razlike između znanosti i filozofije.³⁵

Vrela

Francisci Patricii Discussionum peripateticarum Tomi IV. Quibus Aristotelicae philosophiae universa historia atque dogmata veterum placitis collata, eleganter et erudite declarantur. Operis veteri rerum novitate gratissimi argumenta sequens docebit pagina. (Basileae: Ad Perneam Lecythum, 1581).

Ioannis Philoponi breves, sed apprime doctae et utiles expositiones in omnes XIII Aristotelis libros eosqui vocantur Metaphysici, quas Franciscus Patricius de graecis latinis fecerat. Nunc primo typis excussae in lucem prodeunt. (Ferrariae: Apud Dominicum Mamarellum, 1583).

Francisci Patricii Apologia contra calumnias Theodori Angelutii eiusque novae sententiae quod metaphysica eadem sunt, quae physica eversio. (Ferrariae: Apud Dominicum Mamarellum, 1584).

³⁴ Martin Heidegger, *Kant und das Problem der Metaphysik* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1973), pp. 6–7: »Es ist bekannt, daß die zunächst rein buchtechnische Bedeutung des Ausdrucks μετὰ τὰ φυσικά (als Sammelname für diejenigen Abhandlungen des Aristoteles, die den zur „Physik“ gehörigen nachgeordnet sind) später Umschlag zu einer philosophisch auslegenden Charakteristik dessen, was diese nachgeordneten Abhandlungen enthalten. Dieser Bedeutungsumschlag hat aber nicht die Harmlosigkeit, in der man ihn gewöhnlich verzeichnet. Er hat vielmehr die Interpretation dieser Abhandlungen in eine ganz bestimmte Richtung gedrängt und damit die Auffassung dessen, was Aristoteles abhandelt, als „Metaphysik“ entschieden. Ob jedoch das in der Aristotelischen „Metaphysik“ Zusammengeschlossene „Metaphysik“ ist, muß bezweifelt werden. Kant selbst freilich will dem Ausdruck noch direkt eine inhaltliche Bedeutung zuweisen: ‘Was den Namen der Metaphysik anbetrifft, so ist nicht zu glauben, daß derselbe von ohngefähr entstanden, weil er so genau mit der Wissenschaft paßt: denn da φύσις die Natur heißt, wir aber zu den Begriffen der Natur nicht anders als durch die Erfahrung gelangen können, so heißt diejenige Wissenschaft, die auf sie folgt, Metaphysik (von μετά, trans, und physica). Es ist eine Wissenschaft, die gleichsam außer dem Gebiete der Physik, jenseits derselben liegt.«

Kant je najvjerojatnije u svojem prijevodu za μετά = *trans* (u navodu koji je Heidegger citirao) inspiriran Tomom Akvinskim (Usp. ovdje bilj. 30. Haec enim transphysica inveniuntur in via resolutionis [...]), no to je Kantovo tumačenje sasvim sukladno i Angeluccijevu shvaćanju μετὰ τὰ φυσικά.

³⁵ Npr. psihologizam u logici, koji ne razlikuje između psihologije kao empirijske znanosti i logike kao eidetičke znanosti, mogao bi se usporediti s Petrićevim nerazlikovanjem metafizike i fizike, odnosno s njegovim koordiniranjem znanosti. S druge strane izričito diferenciranje znanosti o činjenicama (*Tatsachenwissenschaft*) i znanosti o bitima (*Wesenswissenschaft*) može se usporediti s Angeluccijevim razlikovanjem znanosti i mudrosti, odnosno znanosti o nekom predmetu i znanja o principima te znanosti. Namjerno za usporedbu navodim konceptualne razlike istog doba (fenomenologija i psihologizam), jer su i Petrić i Angelucci bili suvremenici.

Quod metaphysica sint eadem, quae physica, nova Theodori Angelutii sententia, qua multa obiter obscuriora Aristotelis et magis recondita dogmata, mira subtilitate et facilitate explicantur. Cum indice rerum et verborum copioso. (Venetiis: Apud Franciscum Zilettum, 1584).

Exercitationum Theodori Angelutii cum Francisco Patritio Liber primus, in quo de Metaphysicorum authore, appellatione et dispositione disputatur. Et quod Metaphysica sint eadem quae Physica iterum asseritur. (Venetiis: Apud Franciscum Zilettum, 1585).

The polemic between Petrić and Angelucci in the light of Philoponus' *Commentary on Metaphysics*

Summary

In his *Discussiones peripateticae* (1581) Petrić only once cites a fragment from Philoponus' *Commentary on Metaphysics* which he translated and published in 1583. The fragment in question is to be found in the third volume of *Discussiones peripateticae* and its content reveals that the Pythagoreans symbolically (*symbolice*) spoke of numbers as the principles of things. Apart from here Petrić cites Philoponus in other places, but these texts were already known and were not published solely by Petrić.

Yet in *Apologia contra calumnias Theodori Angelutii* Petrić uses a very short quotation from Philoponus' *Commentary on Metaphysics* – the first sentence in Latin without the Greek original. In *Apologia*, namely, there is no Greek text. This sentence reads: »That treatise is termed *Metaphysics*, not in accordance with the state of things but according to the order of reading.« (*Metaphysica inscripta est tractatio haec, non secundum habitum rei, sed secundum ordinem lectionis.*) This sentence is related to yet another two texts which deal with the term 'metaphysics': to Averroes' thesis from the treatise *Epitome metaphysices* (*Et verisimile videtur, quod haec scientia nominetur metaphysica propter ordinem eius in doctrina. Est tamen prior in esse, et ideo appellatur prima philosophia.*), and to the closing sentences of the Introduction to the *Commentary on Metaphysics* by Thomas Aquinas (*Dicitur enim scientia divina sive theologia, in quantum praedictas substantias (divinas) considerat. Metaphysica, in quantum considerat ens et ea quae consequuntur ipsum. Haec enim transphysica inveniuntur in via resolutionis, sicut magis communia post minus communia. Dicitur autem prima philosophia in quantum primas rerum causas considerat.*). None of the mentioned texts had been previously published in Petrić's *Discussiones peripateticae*. Their quotation in Petrić's *Apologia contra calumnias Theodori Angelutii* was triggered by Angelucci's criticism of Petrić's interpretation of the title and subject of Aristotle's *Metaphysics*. Contrary to Petrić's thesis that Andronicus of Rhodes coined the term 'metaphysics' and that the so-called *Metaphysical books* do not deal with a single science, but as far as the subject is concerned are a display of confusion and disorder, Angelucci argues that the title *Metaphysics* is Aristotle's or at least Theophrastus' and

that *Metaphysics* should not be understood as the *science* but as *wisdom*, and that it certainly has its unique subject.

As generally known, Angelucci responded to Petrić's *Apologia*. In his response Angelucci employs the same, earlier mentioned quotations that Petrić uses (Philoponus, Averroes, Thomas Aquinas) on *Metaphysics*, but in defence of his own theses on *Metaphysics* which are in collision with those of Petrić.

In this paper I aim to examine Petrić's and Angelucci's assumptions on the basis of which, by leaning on the same quotations, it is possible to defend contradictory theses.

Key words: Frane Petrić, Teodoro Angelucci, Philoponus, metaphysics, Averroes, Thomas Aquinas